

Slovenský národopis

4

40 - 1992

Na obálke:

1. strana: Gajdoš Gustáv Adamec (nar. 1909) z Malej Lehoty, okr. Žiar n. Hr. Typ trojhlasných gájd. Foto z festivalu v Strážnici 1986 Tibor Szabo
  4. strana: Štvorhlasné gajdy z okolia Nitry. Interpret a výrobca Anton Vranko z Bratislavy. Foto na festivale v Strážnici 1986 T. Szabo
- K článku B. Garaja K niektorým problémom transkripcie ľudovej nástrojovej hudby.

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Czechoslovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, books reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk culture, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Contact address: **Slovak Academic Press, Ltd.**

P.O. Box 57

Nám. Slobody 6

810 05 Bratislava, Czecho-Slovakia

HLAVNÝ REDAKTOR

Milan Leščák

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Lubica Chorváthová

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Emília Horváthová, Václav Hrníčko, Josef Jančář, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Mjartan, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

Všetky štyri čísla 40. ročníka sponzorovala Slovenská hudobná únia - Spolok hudobného folklóru, folklórny súbor Lúčnica a Slovenská poľnohospodárska banka.

OBSAH

K štyridsiatemu výročiu založenia časopisu Slovenský národopis (Milan Leščák) 355

ŠTÚDIE

Profantová Zuzana: K príznakom kompozično-jazykovej, sémantickej a poetickej štruktúry folklórneho žánru 359

Samson Ivo: K fenomenológii náboženských pútí ... 371

Moravická Lucia: Hudobný folklór v džezze a populárnej hudbe 382

Leščák Milan: The Periodical "Slovak Ethnology" and its role in the Development of Slovak Ethnology (On the 40th Anniversary of its Establishment) 388

DISKUSIA

Rozhovor s profesorom Vilmosom Voigtom (Milan Leščák) 396

Garaž Bernard: K niektorým problémom transkripcie ľudovej nástrojovej hry 399

Kovačevičová Soňa: Dozvuky jednostranného bádania vzťahu "slová a veci" v etnografii 422

Mušynka Mykola: Na margo odpovede prof. P. R. Magocsiho 427

MATERIÁLY

Srb Vladimír: Ukrajinské-rusínske obyvateľstvo v Československu 1970-1990 429

Stoličná Rastislava: Tradičné židovské sviatky a ich charakter v bratislavskom prostredí 454

Mešša Martin: Bardejovský zrubový dom 466

ROZHLADY - SPRÁVY - GLOSÝ

Za Václavom Frolcom (1934-1992) Ján Botík 477

10. Kongres ISFNR, Innsbruck 4.-11.7.1992 (Gabriela Kiliánová - Eva Krekovičová) 481

Fenomén nacionalizmu (Richard Neil Wallace) ... 483

38. Folklórny festival vo Východnej (Jadranka Horáková) 48

Konferencia o P. Paulínovi Bajanovi OFM v Skalici (Peter Michalovič) 48

Už pätnásť ročníkov Národopisných táborov Slovákov v Maďarsku za nami (Andrea Kadlecová) 48

RECENZIE - ANOTÁCIE

Gajdoš M. - Konečný S.: K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch (Michal Kalavský) 48

Sadowski A.: Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce. (Tomáš Gronský) 49

Možný I.: Proč tak snadno?... Některé rodinné důvody sametové revoluce (Peter Salner) 49

Majtán M. a kol.: Historický slovník slovenského jazyka I-II (Ivona Benčíková) 49

Krupa A.: Poverový svet Slovákov v juhovýchodnom Maďarsku (Regina Tomeková) 49

Paličková-Pátková J.: Ľudová výroba na Slovensku (Juraj Zajonc) 49

Králik J. - Ordoš J.: Výčapky (Jaroslav Čukan) ... 49

OBSAH 40. ROČNÍKA

CONTENTS

STUDIES

Profantová Zuzana: Towards the Characteristics of the Composition-Language, Semantic and Poetic Structure of the Folklore Genre 359

Samson Ivo: Towards the Phenomenology of Religious Pilgrimages 371

Moravická Lucia: Musical Folklore in Jazz and Popular Music 382

Leščák Milan: The Periodical "Slovak Ethnology" and its Role in the Development of Slovak Ethno-

logy. (On the 40th Anniversary of its Establishment)
(in English) 388

DISCUSSION

- n Interview with Professor Vilmos Voigt (Milan
Leščák) 396
a raj Bernard: Towards Some of the Problems of
the Transcription in the Playing of Folk Instruments 399
ovačevičová Soňa: The After-Effects of based
Research into the Relationship "Wörter und Sachen"
in Ethnography 422
ušynka Mykola: On margin of Professor P. R.
Magocsi's replay 427

MATERIALS

- rb Vladimír: The Ukrainian-Rusyn Population in
Czechoslovakia in the Years 1970-1990 429
toličná Rastislava: Traditional Jewish Celebra-
tions and their Characteristics in the Bratislava Area 454
ešša Martin: The Bardejov Log Houses 466

HORIZONS-NEWS-GLOSSARY

- Memory of Václav Frolec 1934-1992 (Ján Botík) .477
he 10th Congress of the International Society for Folk
Narrative Research, Innsbruck 4.-11.7.1992 (Gabrie-
la Kiliánová - Eva Krekovičová) 481
he Phenomenon of Nationalism (Richard Neil
Wallace) 483
he 38th Annual Folklore Festival in Východná
(Jadranka Horáková) 485
he Conference about Pater Paulinus Bajan OFM in
Skalica (Peter Michalovič) 486
he 15th Anniversary of the Ethnographic Fieldschool
of Slovaks in Hungary (Andrea Kadlecová) 487

BOOK REVIEWS - ANNOTATIONS

CONTENTS OF 40th VOLUME

INHALT

STUDIEN

- Profantová, Zuzana: Zu den Merkmalen der
kompositions-sprachlichen, semantischen und
poetischen Struktur der Folkloreattung 359

- Samson, Ivo: Zur Phänomenologie der Religions-
wallfahrten 371
Moravická, Lucia: Musikfolklore im Jazz und
Popmusik 382

**Leščák, Milan: The Periodical "Slovak Ethnology"
and its role in the Development of Slovak Ethno-
logy (On the 40th Anniversary of its Establishment) .388**

DISKUSSION

- Ein Gespräch mit Professor Vilmos Voigt (Milan
Leščák) 396
Gara j, Bernard: Zu manchen Problemen der Trans-
kription des volkstümlichen Instrumentalspieles ...399
Kovačevičová, Soňa: Nachklänge der einseitigen
Forschung der Beziehung "Worte und Sachen" in
der Ethnographie 422
Mušynka Mykola: Ad Marginem zum Antwort von
Prof. P. R. Magocsi 427

MATERIALIEN

- Srb, Vladimír: Die ukrainisch-ruthenische Population
in der Tschechoslowakei 1970-1990 429
Stoličná, Rastislava: Traditionelle jüdische Feiertage
und ihr Charakter im Bratislava Millieu 454
Mešša, Martin: Blockhaus aus Bardejov 466

RUNDSCHAU - INFORMATIONEN - GLOSSEN

- Nachruf nach Václav Frolec (1934-1992) (Ján Botík) 477
10. Kongress ISFNR in Innsbruck 4.-11.7.1992 (Gabrie-
la Kiliánová - Eva Krekovičová) 481
Phänomen des Nationalismus (Richard Neil Walla-
ce) 483
38. Folklorefestival in Východná (Jadranka Horá-
ková) 485
Konferenz über P.P. Bajan OFM in Skalica (Peter
Michalovič) 486
Schon fünfzehn Jahrgänge der volkskundlichen Lager
der Slowaken in Ungarn fanden statt (Andrea
Kadlecová) 487

BÜCHERBESPRECHUNGEN - ANNO- TATIONEN

INHALT DES 40. JAHRGANGES

K PRÍZNAKOM KOMPOZIČNO-JAZYKOVEJ, SÉMANTICKEJ A POETICKEJ ŠTRUKTÚRY FOLKLÓRNEHO ŽÁNRU

ZUZANA PROFANTOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Čo je podstatou pranostiek? Táto otázka skutočne nie je jednoducho zodpovedateľná, pretože dodnes nevieme výstižne definovať a ani odpovedať na otázku, čo vlastne z príslovných výrokov všeobecne možno za pranostiky považovať.

Sú to nielen "jednoduché", ale svojím spôsobom aj zložité útvary, pretože integrujú niekoľko rôznych autonómnych rovín.

Na jednej strane sú javmi jazyka (na úrovni kompozično-jazykovej štruktúry) ako ustálené spojenia v mnohom zhodné s prísloviami, porekadlami, príp. aj frazeologickými zvratmi. Na druhej strane sú to určité logické jednotky (rovina logicko-semiotickej štruktúry), ktoré vyjadrujú určitý súd. Tretia ich stránka vypovedá o tom, že ide o umelecké miniatúry, ktoré jasnou, výraznou formou vyjadrujú, resp. modelujú fakty reality (rovina reálíí, ich sémantika, poetika). Zároveň fungujú v určitých kontextoch (rovina pragmatická, komunikačná).

To znamená, že a. ako znaky sa pranostiky vzťahujú k jazyku; b. ako modely situácií fungujúce sociálne ich chápeme ako folklórne útvary. Svojou podstatou sú preto "zahnuté do syntagmaticko-paradigmatických vzťahov jazyka, t.j. sú schopné nielen zaujímať miesto v lineárnom rečovom rade, ale disponujú tou alebo inou paradigmou alebo určeným súborom príbuzných foriem v každom danom mieste ... Je pre ne charakteristická logicko-semiotická paradigmatica (systém logickej transformácie) a paradigmatica reálíí".¹

Pranostiky zároveň predstavujú texty, t.j. slovesné útvary so samostatným významom a možno ich na rozdiel od vlastných frazém, ktoré sú iba elementami textu, aj samostatne použiť. Ako javy

folklóru vyjadrujú určitú tému, no v zmysle vonkajšieho kontextu sú použiteľné pri rôznych príležitostiach. Pranostiky sú situatívne aj v tom zmysle, že samy určité situácie modelujú, resp. označujú.

Väčšina definícií našich autorov charakterizuje pranostiku buď ako *porekadlo*² alebo ako *príslovie*³, alebo ako oboje, pranostiky - *prísloví a porekadla*,⁴ alebo jednoducho ako výraz ľudovej skúsenosti.⁵

Klasik svetovej paremiológie A. Tylor vo svojej práci *The Proverb* (1931, 1962) vyčleňuje *weatherproverbs* - príslovia o počasí v rámci iných 13 ustálených príslovných výrokov na základe ich obsahovo-tematických a funkčných príznakov. U neho zhoda v jazykovej (povrchovej) štruktúre platí väčšinou ako indícia príslušnosti proverbíí do jednej genetickej určenej triedy. Vzájomné odlišenie konkrétnych príslovných výrokov nie je u neho uskutočnené na jasnom teoretickom základe. Definíciám sa ako nemožným a pre paremiologickú prácu nepotrebným pokiaľ možno vyhýba. O klasických rétorických výskumoch zaoberajúcich sa príslovnými výrokmi A. Tylor hovorí: "Hoci základnou charakteristickou vlastnosťou prísloví je stálosť formy, vedecké úsilie popísať a skúmať ju neprinieslo úžitok. Všetky pokusy skúmať metriku boli zdĺhavé a neinšpiratívne. Skúmanie štylistických prostriedkov zatiaľ neprinieslo závažné výsledky."⁶

Za výrazného "morfologistu" považujeme A. Jollesa, ktorého teória mala napriek nedostatkom aj podnetné a kladné stránky. A. Jolles hovorí o formu vytvárajúcich a formu ohraničujúcich silách, ktoré sídlia v samotnej reči, a preto slovesnosť treba poznávať nie cez jej konečný umelecký zmysel, ale tam, kde začína, to znamená

cez jazyk. Rovnako A. Jolles, ako aj evolucionista G. B. Tylor považuje o.i. aj príslovia (príslovný výrok) za nadčasovú formu.

"Všetky tieto formy ľudovej slovesnosti pramenia ... zo základných potrieb ľudskej duše. Sú nevyhnutne podmienenými formami alebo ontologickými druhovými archetypmi a v každom prípade absolútnej imanencie ich výpovede im zodpovedá vždy vlastná a čistá forma."⁷

Idealistický charakter Jollesovej teórie možno rozpoznať práve v oddelení aktivity ducha od jazykovej realizácie, resp. v určení jednoduchej formy činnosti ducha. Reálnym prínosom Jollesovej koncepcie je konštatovanie pomocou idealistických prístupov, že vznik týchto foriem je vlastne možný cez štruktúru jazyka, resp. cez jeho zodpovedajúce rozšírenie, pričom táto "opozícia jazykového a poetického kódu, prekračovanie vlastných hraníc jazykového systému môže kedykoľvek tvoriť základ literárnych foriem, a pri tomto presahovaní sa dajú vždy nájsť isté všeobecné, neustále používané jednoduché štruktúry".⁸

Žiaľ, ani vo svojich definíciách príslovia či výroku ako takého nehovorí Jolles nič o jazykovo-poetickej organizácii. Jazyk sa tu považuje za východiskový bod, nad ktorým stojí duch, manipulujúci hranicami gramatiky.

Dosiaľ najprepracovanejšie pristupoval k rozboru jazykovej stránky príslovných výrokov G. L. Permjakov. V rámci "aforistického žánru" (čo je, domnievame sa, nie najvyššiu štruktúru stanovený taxón), na základe rozdielov vnútornej parmiologickej úrovne vydeľuje tri samostatné typy parémii (žánre):

a. *príslovia a porekadlá (proverbs)*, ktoré zrejme považuje za vlastné proverbial v zmysle klasifikácie A. Tylora,

b. *hádanky*,

c. *primety (znamenia)* - pranostiky.⁹

Tieto tri žánre sa vyčleňujú v rámci 25 ostatných frazeologizovaných výrokov, o ktorých Permjakov hovorí, že sa vzájomne odlišujú vonkajšou i vnútornou štruktúrou, a tiež charakterom pragmatických textových funkcií.

B. Beneš vo svojom príspevku vychádza z Permjakovovej práce a v krátkosti aplikuje jeho klasifikáciu a typológiu na pranostiky, ktorými sa G. L. Permjakov osobitne a podrobne nezaoberal. "Porovnaním radu pranostík (*prognostičeských primet*) s prísloviami a porekadlami možno sa utvrdiť v názore", hovorí B. Beneš, "... že aj v nich existujú obidve hlavné skupiny, o ktorých sa zmieňuje Permjakov - s priamou a obraznou motiváciou. Ako

v prísloviach, tak aj v pranostikách sa uplatňujú slovesné, menné a príslovkové predikatívne výrazy, uzatvorené i neuzatvorené jednotlivé výroky, známy systém metafor a zvlášť metonymií a rad ostatných umeleckých prostriedkov."¹⁰

Niektoré z príznakových vlastností pranostík uvádza vo svojom príspevku J. Mlaček,¹¹ ktorý pranostiky charakterizuje vo vzťahu k frazeológii. Najskôr ich porovnáva s prísloviami a porekadlami (na pozadí odlišnosti funkcie, témy, obraznosti, konkrétnosti), a potom s frazémami (ustálenosť, variantnosť, osobitná výstavba, rytmus, rým).

Ako z uvedeného vyplýva, nikto z bádateľov sa pranostikami nezaoberal vyčerpávajúco. Preto je našim cieľom konštatovať základné charakteristiky, ktoré vypovedajú o kompozično-jazykovej štruktúre pranostík.

Čo pranostiky odlišuje od ostatných príslovných výrokov, je ich priama väzba na konkrétne javy prírody, poľnohospodárstva, konkrétne časové určenie. Konkrétnosť je vyjadrená aj v kompozično-jazykovej štruktúre, avšak na druhej strane sa tu prejavujú aj príznaky všeobecnosti, v zmysle neosobného charakteru výroku a zovšeobecného radu skúseností, ktoré pranostika formuluje.

V syntaktickej stavbe sa pranostiky vyznačujú uzatvorenosťou syntaktickej štruktúry, hovoríme tiež o gramatickej ukončenosti. Pre tieto ustálené vetné a súvetné celky je charakteristická dvojčlennosť, často symetrická, príp. s tendenciou k dvojčlennosti. Preto vo väčšine prípadov hovoríme o párovom spolupôsobení konštrukčných prvkov. Zaráďujeme sem aj ojedinelé výroky typu: *Marek-oharek; Nikita-vtáčel odlet*, a pod. Hypoteticky, keďže nemáme staršie varianty týchto výrokov, by sme mohli uvažovať aj o eventuálnej redukcii širších vetných celkov. Ich syntaktická organizácia nadväzuje na ich významové danosti (sémantická samostatnosť, už spomenutá všeobecnosť a i.).

Súvisí to s ďalšími ich vlastnosťami - ustálenosťou a na druhej strane variantnosťou. Vysokému stupňu ustálenosti napomáha okrem významu predovšetkým rým, ktorého funkcia je však v prvom rade praktická. Pri verbálnej realizácii výroku dochádza iba ojedinele k novému formulovaniu. Lexikálne zloženie a ustálenosť tvaru jednotlivých zložiek je pomerne stabilná. Morfologické zmeny v nich nachádzame iba v tých prípadoch, kde sú dôsledkom konštrukčnej premenlivosti danej pranostiky. Môže nastať aj ojedinelý prípad, keď zmeny lexikálneho zloženia, resp. zmeny v distribúcii zložiek prinášajú aj zmenu významu. J. Mlaček

uvádza: *Jasné Vianoce, tmavé stodoly; Tmavé Vianoce, jasné stodoly*. K výroku - *Na jar cent dažďa, funt blata*, existujú nasledovné významovo odlišené, no medzi sebou variačné výroky: *V jeseni funt dažďa, za voz blata; V jeseni za štvrtku dažďa, za mericu blata*. J. Mlacek hovorí o významovej odlišnosti, výroky kvalifikuje ako varianty v širšom zmysle, konkrétne reverzibilné.¹²

V rovine sémantickej ustálenosti môžeme zasa hovoriť o syntaktických, lexikálnych alebo zmiešaných variantoch tých istých pranoštk.

V súvislosti s funkciami tu dôsledne vystupuje princíp vetnej stavby a spôsobu vyjadrovania deja. Ako sme už vyššie naznačili, výroky majú ustálenú formu vetných, príp. súvetných spojení. Kratšie výroky sú vyjadrené jednoduchými vetami, môžeme tiež hovoriť o jednoduchých predikatívnych skupinách a jednoduchých výrokoch (*Valent žení vitáčence; Matej zimy tratí*). Dlhšie výroky (*Do Petra nit cepla a po Petre už po ceple; Keď je pekné na Romana, býva žatva požehnaná*), tvoria zložené súvetia priraďovacie a podrad'ovacie, a v jednotlivých prípadoch hovoríme o zložitých predikatívnych skupinách a zložitých výrokoch. (*Kde stoklasa, má chlieb i chasa, kde metlica, nemá hospodár ani slepica*).

Vyskytuje sa tu konštrukčný typ vyjadrený priraďovacím súvetím dôsledkovým, kde druhá časť výroku vyjadruje dôsledok skutočnosti znázornenej v prvej časti (*Brezeň bez vody, dubeň bez trávy*).

Druhým typom je veľká časť podrad'ovacích súvetí s vedľajšími príslovkovými vetami miery, príčiny, spôsobu, času alebo prirovnania (*Čím viacej v máji prepelica spieva, tým drahšia bude strava*).

Veľa výrokov je typom vedľajšej vety podmienkovej, čo samozrejme vyplýva z významu a charakteru zobrazovanej skutočnosti (*Ak je prvý fašiangový deň pekný, budú pekné aj prvé jariny*).

Pre tento typ opísaných výrokov v oboch prípadoch súvetí sú charakteristické súvzťažné, korelačné spojky, ktoré stoja vždy na začiatku vety a uvádzajú charakter následnej opísanej javovej skutočnosti. Ide o spojky vyjadrujúce kauzálnu väzbu *aký-taký, keď-tak*, ďalej spojky *keď-vtedy, keď-potom, koľko-toľko, čím-tým* a pod.

Priebeh deja, stavu alebo situácie je vyjadrovaný slovesom za pomoci kategórie času. Skutočnosti, vyjadrené v jednoduchých výrokoch, tak ako aj skutočnosti vyjadrené v prvej časti korelačných výrokov, majú výraznú tendenciu zobrazovať deje ako bezprostredne prebiehajúce (*svieti, sneží, spieva, kvitne*, alebo jednoducho *jesto, niet*, sú a i.), kým následná časť je vždy vyjadrená budúcim časom,

prevažne jednoduchým alebo za spojenia s pomocným slovesom byť, čo vyplýva z prognostického charakteru týchto výrokov (napr. *oteplí, prihreje, pokazí, bude, nebude* a i.). Keďže ide o charakteristiky prírodných dejov či úkazov, takmer všetky slovesá sú vyjadrené v tretej osobe jednotného čísla, ojedinele sa vyskytujú aj neosobné vyjadrenia - *odmení sa, dočkáme sa* - ktoré vyjadrujú stav prvej osoby.

Výroky viažúce sa k poľnohospodárskym prácam, tzv. agrotechnické termíny sú veľakrát vyjadrené imperatívom v druhej osobe jednotného čísla. Tzn. tiež, že nie všetky vety majú označovací charakter. Časť skupiny výrokov tzv. agrotechnických termínov tvoria vety rozkazovacieho spôsobu. Z hľadiska typov sloves sú rovnocenne zastúpené slovesá pohybové i pomenúvajúce vnímanie okolitého sveta, predmetové i nepredmetové, stavové. Veľké množstvo používania zmyslovo-názorných ako aj metaforických sloves pomocou dejov vyplýva z bohatej obraznosti tohto žánru.

V závislosti od cieľa vyjadrenia zaraďujeme pranoštky do komunikatívnych tried, pričom výrazne prevažujú kladné výroky.

V prípade pranoštk sa vyskytujú morfológické typy ako predikatívne skupiny - slovesná, menná a príslovková.

Uvedené skutočnosti prehľadne znázorňuje nasledovná tabuľka:

Charakter kompozično-jazykovej štruktúry pranoštk

morfologické typy	slovesná	menná	príslovková
kommunikatívna trieda	kladná	záporná	
charakter vety	oznamovací	rozkazovací	
skupiny výrokov	jednoduché jednot.vetné celky (jednoduché vety)	zložené súvetné celky (súvetia priraď. a podrad'ovacie)	

Práve vo vnútornej jazykovej štruktúre vidí Z. Kanyó nedostatočnosť rozpracovanosti Permjakovovej teórie: "Čo sa týka lingvistickej stránky analýzy, využívajú sa tu lingvistické vlastnosti povrchovej štruktúry výlučne taxonomicky: slúžia ako kritériá formálnej klasifikácie príslovného materiálu. Úplne nezohľadnené zostávajú poeticko-réto-

rické vlastnosti jednoduchej formy.¹³ K tomu aspektu sa vyjadrujeme v časti o sémantike a poetike pranostfk.

Ako sme mali možnosť sledovať, vonkajšou syntakticko-jazykovou štruktúrou, ale aj napr. zložením reálií sú pranostiky ako syntaktické a komunikatívne typy uzatvorených výrokov v mnohom totožné s prísloviami. Svojím významom a funkciami sa však v prevažnej väčšine (v tomto zmysle môžeme považovať za príslovia iba ojedinelé prípady) od prísloví odlišujú.

"G. L. Permjakov sa zaoberal aj skúmaním reálií vyskytujúcich sa v obrazoch príslovných výrokov, avšak ani týmto výrazne neprispel k štúdiu zvláštností poetických zákonitostí, ktoré tu platia", konštatuje Z. K a n y ó.¹⁴ Prínosné sú však Permjakovove závery o motivácii všeobecného významu, dôležité sémantické konštrukcie podľa formálnych kritérií, resp. podľa ich zložiek.

Ak pranostiky chápeme ako znaky, resp. jazykovo realizované modely istých situácií zisťujeme, že charakter združenia jednotlivých znakov - slov do zložitých výrokov sa v mnohých prípadoch odlišuje. Každý výrok má svoju gramatickú a logickú uzatvorenú líniu a svoj zmysel, resp. význam, zložený z doslovných významov konkrétnych slov. To je jeden typ pranostfk. Takéto výroky, resp. klišé G. L. Permjakov nazýva analytickými. Na druhej strane za syntetické považuje tie výroky, ktoré majú doslovný logický zmysel, ale sa môžu používať aj v prenesenom rozšírenom význame. Existujú aj takéto pranostiky, ale je ich iba zopár - *Ak neskoro zaseješ, slabú úrodu zbereš* (napr. použitá o učení, vo výchovnej funkcii), *Babie leto prináša pekné dni v jeseni* (o období ľudského života, starobe vo funkcii evaluatívnej). Ak tieto výroky použijeme v ich prenesenom význame, strácajú charakter pranostiky a stávajú sa jej homonymickým prísloviom.

Naproti väčšinu nášho materiálu však tvorí tretí typ pranostfk, v ktorom sa využíva kombinácia slov - znakov použitých v doslovnom zmysle a slov použitých v kvalite obrazu, v prenesenom význame, no viažu sa ku konkrétnej situácii, ktorú modelujú, a preto ich zaraďujeme medzi syntetické.

Ďalšou príznakovou vlastnosťou skúmaného materiálu je motivácia všeobecného významu, ktorá je v určitej stanovenej závislosti od ich jazykovej a semiotickej štruktúry. G. L. Permjakov podľa spôsobu organizácie všeobecného významu rozlišuje výroky na dve skupiny.

V prvej skupine výrokov význam bezprostredne vyplýva z významu slov tvoriacich daný text - *priama motivácia všeobecného významu*,

mu, a v druhej skupine je význam spätý cez obraz - *obrazná motivácia všeobecného významu*.

Tieto príznaky rozdeľujeme ďalej na dve skupiny, podľa toho, či sa vzťahujú k celému textu výroku - *celotextové*, alebo k jeho jednotlivým slovám, *komponentom - komponentné*.

Jedným z celotextových príznakov je, či text spĺňa podmienky lexikálneho a syntaktického klišé. O pranostikách môžeme povedať jednoznačne, že sú typom klišé a že majú motiváciu všeobecného významu.

Ďalším celotextovým príznakom pranostfk je možnosť priamej interpretácie textu za prítomnosti komponentov s priamym významom. G. L. Permjakov uvádza, že táto možnosť v pranostikách neprichádza do úvahy, no my sa domnievame, že by sme túto možnosť mohli pripustiť práve v tejto málopočetnej skupine výrokov, ktoré môžeme v danom prípade nazývať aj homonymickým prísloviom.

Posledným príznakom je nevyhnutná jednoznačnosť textu pod podmienkou syntaktickej členitosti. Tento príznak môžeme vzťahovať tiež na pranostiky, pretože sa vždy viažu ku konkrétnym objektom a situáciám, a ide opäť o prvý a tretí typ už vyššie spomínaného analytického klišé.

Z najpodstatnejších príznakov komponentov, ktoré sa uplatňujú v pranostikách, je to predovšetkým vlastnosť veľkej časti pranostických výrokov (symptomatických, čiastočne aj kalendárnych), že jednotlivé slová majú priamy zmysel. Ako ďalší príznak uvádza G. L. Permjakov nevyhnutnú prítomnosť aspoň jedného priameho komponentu. Tu však vidíme sporný bod, pretože ak v termínovaných /kalendárnych pranostikách viažúcich sa ku konkrétnym dňom (tzv. *Lostags*, osudové dni), mená svätých považujeme za komponent v priamom význame, je to v poriadku, ale ak napr. v pranostike *Urban z peci zlezie*, chápeme meno Urban ako metonymiu stanoveného dátumu v kalendári, musíme pripustiť ešte aj iné komponentné príznaky, ktoré už G. L. Permjakov pre *primety* neuvádza, napr. že všetky komponenty môžu byť v prenesenom význame (bližšie o tomto probléme pojednávame v časti o sémantike a poetike).

K diferencii našej koncepcie s Permjakovovou došlo v tejto otázke pravdepodobne z nasledovných dôvodov:

1. G. L. Permjakov uvádza veľmi málo príkladov, takže jeho tézy sú v niektorých prípadoch veľmi ťažko overiteľné,

2. pojem primeta nevymedzuje, neurčuje a nedefinuje ani hranice žánru, ale výroky zaraďuje medzi tzv. *delovyje* (pracovné) výroky, ktoré chápe ako v podstate priame, a k množstvu umeleckých výrokov sa vzťahujúce iba podmiennečne,

3. pravdepodobne je to i dôsledok segmentujúceho prístupu (na rozdiel od starších ruských a sovietskych autorov) k materiálu, ktorý my globálne nazývame *pranostiky* a on, *primeta* - pranostiky, *sel'skochozjajstvennyje rekomendacii* - poľnohospodárske doporučenia, *delovyje izrečeniija* - pracovné výroky, pričom ich interpretácii nevenuje zďaleka takú pozornosť ako napr. prísloviám a frazeologickým výrokom.

G. L. Permjakov rozpracoval teóriu klišé, no nevenoval sa už príslovným výrokom z ďalších aspektov.

Syntakticko-jazyková rovina predstavuje jeden z možných analytických prístupov k materiálu pranostik. Je to jedno z kritérií, ako stanoviť niekoľko charakteristických a dištingtívnych príznakov tohto žánru.

Pri určovaní základných vlastností žánru sa ukázalo, že sú v mnohých prípadoch identické s vlastnosťami prísloví, menej porekadiel. Ako rozhodujúcim dištingtívnym príznakom sa ukázala **konkrétne** v zmysle priamej väzby na časový údaj. Pri ostatných príznakoch môžeme uvažovať skôr o všeobecnej tendencii ako absolútnej platnosti. Vzťahuje sa to k **oslabenej tendencii k variantnosti výrokov, prevládajúcemu uplatneniu oznamovacieho spôsobu** (iba malá časť výrokov má imperatívny charakter), uplatnenie **kladných komunikačných tried**, a takmer bezo zvyšku určený **charakter analytických klišé**.

Teória klišé v lingvistickej analýze je neobyčajne prfnosná, avšak pre folklórny materiál predstavuje iba jeden z možných uhlov pohľadu na paremiologický materiál. Tak, ako ostatne i samotný G. L. Permjakov, domnievame sa i my, že jazyková štruktúra výrokov nemá podstatný význam pre charakteristiku príslovných výrokov ako takých. I napriek tomu naša analýza odhalila niektoré komplementárne príznaky, umožňujúce komplexnejšie charakterizovať nami skúmaný žánr. Plný význam nadobúda len v kontexte s inými rovinami analýzy.

Sémantika a poetika

Z tohto dôvodu zameriame pozornosť aj na ďalšie aspekty analýzy. Napriek tomu, že nami uplatňovanému polyaspektovému prístupu hrozí nebezpečie výčitiek z prípadného metodického eklekticizmu, ukázal sa nám na úrovni analýzy

efektívny. Rozhodne sa chceme vyvarovať jednostrannosti pohľadu na skúmaný predmet a z tohto dôvodu sa nám zdajú aj mylné všetky teórie hlásajúce samostatnosť a oddeliteľnosť obsahu poetického diela od jeho formy.

Najideálnejším prístupom by bol tzv. sémanticko-pragmatický (aktuálny) spôsob analýzy, no ako je všeobecne známe, o konkrétnych rečových a situatívnych kontextoch, v ktorých sa text aktualizuje, vieme väčšinou minimum, pretože prakticky realizovať výskum paremiologických žánrov s takýmto zameraním je neobyčajne ťažké.

Ako sme už naznačili, pokúsime sa o kombinovaný spôsob, s tým, že o syntaktickej štruktúre sme sa už čiastočne zmienili v predchádzajúcej časti našej práce. Na tomto mieste by sme chceli prispieť k objasneniu sémantickej a poetickej roviny pranostik.

Vychádzame z Lotmanovej myšlienky, že ovládať svoj jazyk znamená mať určitý uzatvorený súbor výnamových jednotiek a pravidiel ich spájania, ktoré dovoľujú odovzdávať niektoré zovšeobecnenia.¹⁵

Príslovné výroky všeobecne a v rámci nich aj pranostiky sú ako prvky jazyka historicky konvencionalizované znaky, avšak ako umelecké prvky sú znakmi s ikonickým, zobrazujúcim charakterom. A o.i. aj toto nám momentálne pomáha prakticky pochopiť a dekodovať, že sme v kontakte s príslovným výrokom, resp. pranostikou. Čo daný výrok označuje, o čom sa v ňom hovorí a čo nám chce povedať. Problémom zostáva neurčenosť denotácie výroku.

Príslovie má

a. "absolútnu sumu" všetkých svojich významov, tvoriacich jeho interpretačný potenciál,

b. sumu všetkých jeho "skutočných" významov, ktoré sa manifestovali v jeho aktualizáciách.¹⁶

Celkom mechanicky túto myšlienku nemožno aplikovať na pranostiky, pretože tu bude práve táto suma značne zúžená, vzhľadom na to, že pranostiky sú tematicky vymedzené a kontextovo uzatvorené. No aj tak nedostatočne poznáme skutočné významy výrokov, lebo v mnohých prípadoch sa nám nedá sformulovať sémantický potenciál tak, aby bol adekvátny sume jeho skutočných významov. Čo nám teda pomáha dekodovať význam výroku? Ak je výrok použitý v konkrétnom kontexte, potom je to kontext, ktorý nám pomáha posúdiť fakt, či "priamy zmysel" zodpovedá vyjadreniu všeobecného obsahu kontextovej situácie. Lenže, na druhej strane dokážeme odlišovať výroky s priamym doslovným významom od výrokov s obrazným, preneseným významom aj bez pomoci konkrétneho kontextu. Tu vychádzame zo svojej skúsenosti. Hovoríme o skúsenostnom komplexe ako o súhrne

predstav, skúseností, myšlienok, citov, záujmov, podnetov, ktoré tvoria vo vedomí človeka istý celok a sú podkladom pre komunikáciu, a teda pre vytvorenie jazykového prejavu. "Skúsenostný komplex je výberovou základňou pre konkrétny text, determinuje rozsah, v ktorom sa môže daný text realizovať. Sú to realizačné možnosti textu. Konkrétny text je výberom z týchto možností."¹⁷

Ak je skúsenostný komplex nedostatočný, resp. obmedzený, nie sme často schopní dekodovať realizovanú sémantiku výroku. Preto tematizácia skúsenostného komplexu súvisí v tomto procese s reáliami, materiálnym svetom znázorneným napr. v pranostikách. Funkčné vzťahy, t.j. zväzky s tradičným spôsobom života, s predstavami sa určitým spôsobom realizujú v estetickej podstate folklóru a podmieňujú jeho umeleckú štruktúru. Pritom tieto vzájomné zväzky sú dynamické kategórie a zmeny v jedných vplyvajú na druhé.

Na rozdiel od prísloví, kde je človek konfrontovaný sociálne, v pranostikách sa človek konfrontuje s nadosobnými prírodnými silami, ktoré pomenúva. Význam obrazov prírody v ľudovej slovesnosti sa s narastaním poznania mení a prírodné motívy spĺňajú v jednotlivých žánroch odlišné funkcie. V pranostikách zobrazovaná príroda mala dlho ešte pôvodnú, s mágiou spojenú funkciu, ktorej korene siahajú k mytologickému, antropomorfnému zobrazovaniu skutočnosti, no zobrazovacie postupy sa časom transformovali a sú výrazom každodennej skúsenosti a bezprostredného estetického vzťahu ku skutočnosti. Preto pri pranostikách môžeme uvažovať o istej jednote témy. Táto jednota, tvorená prírodnými motívmi súvisí, ako sme už uviedli, s jednotným skúsenostným komplexom.

Téma, ako jeden z najdôležitejších diferencujúcich príznakov žánru pranostika, sa realizuje v jeho bohatom poetickom aparáte. Poetika folklóru na rozdiel od literatúry má svoje zvláštnosti, ktoré sú vo vzájomnej spätosti a nadväznosti, tak ako sú špecifické aj zákonitosti tvorby, ktorým ľudová slovesnosť podlieha. Pre rozmanitosť výrazových prostriedkov má osobitný význam kľúčová kategória žánru. Lubovoľné dielo ľudovej slovesnosti sa musí chápať v rámci žánrového systému, ku ktorému prináleží, pretože poetika každého textu je konkrétny variant poetiky žánru, je to realizácia jej princípov. Umelecké prvky daného textu sa môžu vysvetliť iba cez porovnanie s analogickými prvkami iných textov toho istého žánrového systému. Musíme mať na zreteli, že poetika folklóru je vždy žánrovo podmienená a žánrovo realizovaná, a do určitého stupňa aj žánrovo uzavretá.¹⁸

V posledných rokoch sémantici paremiológie vyjadrili názor, že výroky sú sémanticky správne alebo nesprávne, so zmyslom alebo nezmyselné - nie samy osebe, ale iba vo zväzku s konkrétnym kontextom, v ktorom sa aktualizujú, a navyše niet presných hraníc

a. medzi "normálnou" polysémiou slov a ich metaforickým použitím,

b. medzi jazykovou ("ošúchanou") a poetickou ("sviežou") metaforou,

c. medzi metaforou a nezmyselnou kombináciou slov.¹⁹

S tým možno súhlasiť, pretože odlišný princíp napr. tróпов súčasnej poézie a folklóru môžeme vidieť v tradičnosti, kanonickosti, stereotypnosti, ktorá napomáha k automatickému dekodovaniu folklórneho jazykového prejavu bez väčšej dávky zainteresovanosti, hoci je treba podotknúť, že práve pranostiky na rozdiel od iných žánrov musíme v tomto zmysle pokladať za archaické a súčasníkovi už v mnohých prípadoch nezrozumiteľné.

V našej práci Dúha vodu pije. Slovenské ľudové pranostiky (1986) s prihliadnutím k základným funkciám, obsahu a významu sme rozdelili pranostiky na kalendárne a symptomatické, pranostiky o počasí a pranostiky o úrode a poľnohospodárskej práci. Vychádzajú z významu a s prihliadnutím k členeniu meteorológov sme aplikovali užšie skupiny - singularitné, korelačné, partikulárne pranostiky a výroky viažúce sa k istým dňom nazývaných nem. Lostags. Pri analýze konkrétneho materiálu vidíme, že ťažisko poetických obrazov je v kalendárnych pranostikách. Na pozadí časového rámca sa vyjadrujú k počasiu, úrode alebo termínovaným prácam. Je v nich vyjadrená závislosť a determinovanosť človeka prírodným prostredím, meteorologickými okolnosťami. Široký poetický potenciál ľudovej slovesnosti dokáže mnohými spôsobmi synonymicky vyjadriť základné prejavy počasia s uplatnením princípu analógie alebo vecnej súvislosti:

napr:

akcia	podobnosť	vecná súvislosť
pršať	šťať, čurať plakať nasypať nápoj (piť)	hrmoty kapka huby siať
snežiť	nakryť, zakryť prikryť papriť	fahať sane
mrznúť		chytiť za palec bude harec

ráňať orechy
víno vypíjať

pršať:

Dorota vyšľala sa do hrota.
Žofka - dočúraná.
Plačlivá Dorota, omrzlá robota.
Žofka nasype do žochka.
Svätý Jur s nápojom, svätý Mikuláš s mostom.
Májové hrmoty, narobia trampoty.
Na Jozefa mroz, bude sena voz,
a keď kapka, bude babka.
Peter a Pavol huby sejú.

snežiť:

Apríl do každej diery nakryl.
Apríl, hury zakryl.
Šimon a Judy prikrýva hrudy.
Apríl v snehu papril.
Svätá Barbora, ťahá sane do dvora.

mrznúť

Marec chytí tiež za palec.
Marec, ešte bude harec.
Stanislav ráňa orechy.
Svätá Žofia víno vypíja.

Uvedli sme na ukážku iba niekoľko príkladov. Vychádzajúc z niektorých názorov N. Barlyho píše A. Krikmann o poetickom jazyku prísloví-P, a o reálnom nepoetickom jazyku-L. V spojení s "jazykovou" homo-/heterogénnosťou textu príslovia a poetičnosťou/nepoetičnosťou jeho slovesných komponentov uvádza dva protikladné výklady.

1. Predpokladá sa, že text výroku je vnútorne homogénny, celkovo poetický. Každý jeho prvok prislúcha k "druhotnému", poetickému jazyku (jazyku P) a s principiálnou strohosťou sa oddeľuje od všetkých (homonymických), osobitne od elementov "prvotného", t.j. zvyčajného nepoetického (jazyka L) a jazyka "tretieho rádu", t.j. metajazyka, opisujúceho obsah výrokov (jazyka M). Taktiež sa oddeľujú výrazy jazyka L od výrazov jazyka M.

2. Text výroku sa skúma ako vnútorne heterogénny a jeho slovesné komponenty sa delia na "obsahové" (prvky s) a "formálne" (prvky f). Medzi posledné by patrili tzv. relačné a kvantorové slová (je, nie je, a, ale, všetko, vždy, a pod.) všetkých druhov, slová označujúce modálnosť (treba, možno, nemožno, dobre, zle), rozličné opytovacie slová, taktiež slová, predstavujúce tzv. syntaktické figúry alebo syntaktické formuly (ak, ...tak; kto, ...ten; lepšie, ...ako; aký, ...taký, atď.). Ostatné slová by patrili do

počtu prvkov s a tieto možno podeliť napr. podľa významu na priame (prvky S₁) a prenesené (prvky S₂). Pritom za poetické by sa považovali iba napr. prvky S, resp. užšie, iba prvky S₂.²⁰

A. Krikmann uvádza, že druhé chápanie je rozšírené, ale že napr. prvky f môžu tiež vystupovať ako poetické, napr. ako osobitná modálna metafora a zároveň vyzdvihuje prvý spôsob chápania výrokov, no dodáva (s čím súhlasíme, pretože ani on sám napr. výrazy jazyka M bližšie necharakterizuje), že by bolo treba ho doplniť.

My sme sa podujali k nasledovnej analýze. V rámci korpusu pranostiek sme stanovili nasledovné poetické typy výrokov:

a. výroky, ktoré obsahujú prvky $f + s_1 = RJ$ (reálny jazyk) doslovný význam prvkov nevyžaduje znovuinterpretáciu. Tento typ sme nazvali pranostiky RR - bez metaforických vlastností. napr. *Búrky v apríli zvestujú mokré jaro.*

Jasná a tichá novoročná noc, zvestuje nám úrodný rok.

b. *Novembrové hrmení, pšenicu na zlato zmení.*

Biely Ondrej, zlý rok.

Ak je apríl pekný, bude máj ružový.

Tieto výroky obsahujú prvky $f + s_1 + s_2 = RJ + PJ$ (reálny jazyk, poetický jazyk) význam slov s preneseným významom potrebuje znovuinterpretáciu. Tento typ sme nazvali pranostiky RP - mikrometaforické, a je najpočetnejšie zastúpený.

c. *Žofka nasype do žochka.*

Marek-oharek.

Žofia víno vypíja.

Výrokov tohto typu nie je veľa, prvky f nie sú v nich zastúpené (alebo iba výnimočne), pričom ak jednotlivé kalendárne termíny chápeme ako personifikáciu, potom sa tu vyskytujú iba prvky (f) s₂, tzn., že by sme mohli vyčleniť typ pranostiek PP - mikrometaforické, ktorých každý element si vynucuje znovuinterpretáciu významu.

Rovina poetickej realizácie sa v pranostikách uplatňuje v troch nasledovných aspektoch - eufonickom, syntaktickom a trópo-lexikálnom.

Eufonické koncipovanie textu vychádza z výberu, opakovania alebo kombinácie poradia slovoforiem. V pranostikách o všeobecne výraznom ryse v tomto zmysle nemôžeme hovoriť, avšak istá tendencia k eufonickému stvárneniu tu existuje nielen v používaní interpunkčných znamienok, ale aj v členení verša.

Bolo by zaujímavé štatisticky podchytiť, či sa niektorým fonémam pri rýmoch dáva prednosť. Voľba slov zjavne súčasne ovplyvňuje aj fonický charakter výroku. Napr. *Od Lucii do Vianoc, každá*

noc má svoju moc. Slovosled pranostfk býva často podriadený zvukomalebnošti a rýmu.

Mnohé eufonické prejavy sú dôsledkom prirodzenej syntaktickej symetrie, ktorá je pranostikám vlastná. Existenčnou podmienkou prevažnej časti pranostfk je ich rýmovaná podoba. Funkcia rýmovanej a veršovanej formy týchto výrokov bola v prvom rade praktická, až potom estetická. Rým mal slúžiť ako mnemotechnická pomôcka pri osvojení a zapamätávaní výrokov.

Veľká časť výrokov sú rytmicko-syntaktické celky bezrozmerné, resp. bez stáleho rozmeru. Nie sú v nich normované počty slabfk ani miesto príznakov, ale môžeme povedať, že majú aj určitý rytmus aj melódiu. Veršová podoba zložená z dvoch polveršov alebo v jednotlivých prípadoch dvojveršová strofa sú formovými dôsledkami významového paralelizmu. Charakteristickými znakmi sú zhoda rytmického a syntaktického členenia a združený rým, príp. vnútorný rým. Napr. Sv. *Martin a Hromnice// pradú z tej istež praslice.*

Ide o dva osemslabičné verše, v ktorých prvá časť je predmetná a druhá časť prísudková. Iný príklad:

Na Fašiangy výskaj, // v pôšte brucho stískaj.

Dva šesťslabičné verše majú charakter strofický, tak ako aj nasledujúce dva deväťslabičné verše:

Čeho júl a august nedovarí, // toho už september neusmaží.

Rytmicko-syntaktické uzavretie verša je signalizované rýmom alebo graficky. Väčšinou sa stretávame v pranostikách s rýmom gramatickým: *rok-krok, výskaj-stískaj, blate-l'ade, koláče-pogáče, duchu-kožuchu-bruchu*, ai. Vedľa jednoslabičných rýmov sa vyskytujú aj dvojslabičné, napr. narodenie-rozlúčenie, ai. Početné sú v skúmanom materiáli aj asonancie, napr. *trávy-máji, Vincenta-Vína, spieva-strava*, a pod.

O momente stopovosti sa v takých krátkych útvaroch ako sú pranostiky v podstate ani hovoriť nedá. Za rytmicko-intonačnú jednotku tu možno považovať polverš.²¹

Ako sme už skôr naznačili, jav syntaktickej usporiadanošti sa prejavuje v tzv. syntaktickej symetrii. Ide o jav v príslovných výrokoch veľmi rozšírený. Text výroku sa často rozčleňuje na dve, tri alebo dvakrát dve syntagmy, ktoré sémanticky stoja oproti sebe, spájajú, porovnávajú alebo vyvodzujú sa jedna z druhej a na základe svojej syntaktickej a morfolologickej štruktúry sa javia identickými alebo zhodnými. Tento fakt prináša so sebou efekt sémantickej symetrie. Stanovuje sa tak paradigmatica druhého, poetického rádu a všetky členy získaných paradigmat sa manifestujú bezprostredne v samotnom texte.

V tejto súvislosti by sme mohli hovoriť o ekvivalentnošti sémantických prvkov umeleckej štruktúry, ktorá je možná, ako sme už vyššie spomenuli, i b a na základe stabilnej skúsenosti jazykového - rečového styku, komunikácie (skúsenostný komplex).

Ju. M. Lotman hovorí, že "akofvek neekvivalentné by boli prvky umeleckej štruktúry (napr. vo vzťahu k denotátu, vo vzťahu k ostatným prvkom sémantického systému vlastného jazyka alebo vo vzťahu k všeobecnému, celému obsahu), vzniká z nich sémantická štruktúra a aj ekvivalentnošť neekvivalentných prvkov núti predpokladať, že znaky majúce na jazykovej úrovni rôzne denotáty, na úrovni druhotného systému majú denotát spoločný."²²

Napr. *Májový dážd' padá, zlato padá.*

V nasledovnom sa pokúsime objasniť, ako sa sémantický mechanizmus realizuje v poetickom trópe pranostfk.

V uvedených troch typoch pranostfk RR-bez metaforických vlastnošti, RP-mikrometaforických a PP-makrometaforických sa v dvoch posledných realizuje schéma príčina-dôsledok (následok), ktorá núti percipienta, aby sám došiel k analogickému riešeniu naznačenej situácie. Výber z paradigmy musí byť v súhlase s patričnými sociokultúrnymi danosťami, aby bolo možné správne dekodovať významy. Tak sa uskutočňuje pomenovanie, ktoré sa zakladá na tom, že sa miesto predstavy A pomenuje predstava B, ktorá má s ňou spoločný niektorý konotovaný význam,²³ a to na princípe podobnošti pri metafore, alebo vecnej súvislosti pri metonymii.

Proces kódovania (metaforizácie) a dekodovania, prechádza cez niekoľko fáz:

1. Hovoriaci pozná minimálne jeden spoločný element pri metaforizácii objektu a metafory, ktorý sa preňho stáva centrálnym elementom.

2. Rozličné sféry významu prenikajú jedna do druhej.

3. Rušivé prvky, hovoriaci odstraňuje už od počiatku, a počívajúci v závislosti od kontextu.²⁴

Najbežnejším spôsobom metaforického pomenovania je personifikácia, napr. *Na sv. Pavla zima sa obracia; Keď sv. Ondrej na plot mráz posadí, nemošme sa báť povodní ani vody; Ak sa vetry na sv. Štefana spolu chytia, veľikie priekopy a záveje narobia.*

V poslednom výroku je na metaforické vyjadrenie použitý frazeologizovaný výraz - chytiť sa s niekým - čo v prvom pláne znamená začať s niekým ostrejšiu výmenu názorov, hádku, príp. bitku. V našom prípade ide o obraznú konkretizáciu sily a rýchlosti vetra, alebo ako naznačuje následná časť výroku, prípadnej snehovej fujavice aj s dôsledkami, čo je vyjadrené polysyndetom (priekopy a záveje).

Názorným príkladom obraznosti pranostík je výrok *Keď Vendelín slzy roní, každú prácu zajac honí*. Prvá časť výroku je metaforickým zobrazením skutočnosti, že deň sv. Vendelína je daždivý, prší; ľudový básnik to znázornil obrazom na princípe podobnosti: slzy roní-pršať. Druhá časť je významom následná a objasňuje rýchlu prácu, ktorá je toho dôsledkom, čo poeticky evokuje už samotné substantívum zajac-dobrý bežec, a potvrdzuje použité sloveso honiť-naháňať.

Na metonymickým princípe sa zakladá synekdocha. Vyjadruje kvantitatívny vzťah medzi javom či predmetom a jeho pomenovaním. Na podklade **pars pro toto** je založená obraznosť známeho výroku *Medardova kvapka, štyridsať dní kvapká*. Druhom synekdochy je okrem iného aj hyperbola, napr. *Sňážny marec, zabíja polia aj vinohrady*, alebo *Studený máj v stodole raj*.

Veľmi rozšíreným trópom ľudovej slovesnosti je epiteton, ktorým sa podčiarkuje vlastnosť implicitná, alebo zdôrazňuje vlastnosť iná, nová s funkciou estetickou. Ľudová slovesnosť pozná nepreberné množstvo tzv. epiteton constans, ktoré sú v našom materiáli tematicky dosť zúžené, napr. *Martin prichádza na bielom koni*. Mnohé z používaných prívlastkov však označujeme ako tzv. kvalifikujúce prívlastky s užším alebo širším významom. Napr. jednotlivý mesiac môže byť *teplý* alebo *snežný, daždivý, suchý, snežný, chladný, mokrý* a i. Stretávame sa tiež s epitetami metaforickými a metonymickými ako napr. *biely, zelený, ružový* alebo s expresívnymi: *dobrý, mrhavý, pekný, nijaký*. Napr. *Zelené Vianoce, biela Veľká noc; Ak je apríl pekný, bude máj ružový*.

Príkladom kvalifikujúceho a zároveň básnického prívlastku je napr. i adjektívum *suchý* vo výroku - *Suchý august, suché víno, mokrý august, vodnaté víno*.

Všeobecne možno povedať, že hranice medzi kvalifikujúcimi prívlastkami a jednotlivými typmi epitet sú pomerne nestabilné a ťažko sa určujú. Je to jav v ľudovej slovesnosti rozšírený, pretože v štruktúre jej textov sú mnohé spojenia veľmi zautomatizované.

Okrem spomínaných tvárných prostriedkov sú v našom materiáli frekventované i prirovnania, ktoré javy, deje a opisované skutočnosti robia názornejšími a plastickejšími. Napr. *Na Katarínu blato, zima ako zlato*. V tomto výroku prirovnanie - *ako zlato*, resp. epiteton *zlatý* sú v ľudovom jazyku značne rozšírené. Je to výraz, ktorý má príznačnú hodnotu a používa sa automaticky tam, kde má ísť o vyjadrenia najvyššej kvality. Jeho funkcia je často afektívna.

V prirovnaní *Suchý apríl, mokrý máj, bude žitko ako háj*, ide tiež o jednoduché prirovnanie, kde sú

vyjadrené dva členy trojice prirovnávania - **comparandum a comparatum** - ale spoločná vlastnosť, ktorá je východiskom porovnávania - **tertium comparationis** - je zamlčaná, no obraznosť prirovnania ju dostatočne evokuje: *žitko - husté a vysoké*.

Analyzované príklady naznačujú mieru expresivity, bezprostrednosti zobrazenia, ktorá je v pranostikách vyjadrená primerane ľudovému estetickému cteniu. Obraznosť, poetický tróp tohto žánra je dôkazom, ako nad tematickým východiskom dominuje zreteľ estetického stvárnenia.²⁵

Ako sme na príkladoch uviedli, to čo sa javí v prvotnej - lingvistickej štruktúre neekvivalentné, môže byť ekvivalentným v druhej - umeleckej štruktúre, v ktorej sa dané jazykové prvky ukazujú v polohe vzájomného paralelizmu, čo nás núti potom ich skúmať v danom systéme ako ekvivalentné. Z toho vyplýva, že podstatnú úlohu v chápaní výroku, v jeho sémantickom dekodovaní zohrávajú momenty vonkajšieho a vnútorného kontextu, t.j. už spomínaný skúsenostný komplex a vnútrotextové syntagmatické vzťahy slov. K tomuto faktu správne dodáva G. L. Permjakov, ktorý hovorí o príslovnom výroku, že nie je tvorený "reáliami", ale zväzkami, v ktorých sa tieto reálie v danom texte nachádzajú.

Významovou analýzou jednotlivých komponentov výroku je možné ilustrovať proces prijatia a pochopenia obsahu výroku ako modelu známej schémy rozvoja poznania: živý vnem (chápanie) → abstraktné myslenie → prax, ktorá v podstate opisuje prijatie informácie gradáciou modálnych stupňov: ontologického → epistemického → časového → axiologického → deontického → ontologického (nasledujúceho stupňa), ako ich uvádza A. Krikmann.²⁶ Pranostika je pre nás modelom, umeleckou informáciou.

Ak by sme v intenciách uvedenej schémy sledovali informáciu v etape prijatia na ontologickom stupni, až ku výslednému ontologickému stupňu nasledujúcemu, potom by sme mohli hovoriť o umeleckej informácii (v našom materiáli hlavne pri mikro- a makrometaforických pranostikách, menej pri pranostikách bez metaforických vlastností, hoci tu vo funkcii estetickú fungujú prevažne eufonické vlastnosti), v našom prípade ako o umeleckej informácii druhého rádu.

V zásade by sme mohli konštatovať, že pranostiky sú informáciou s vysokou poznávacou hodnotou, ich komunikačný kód však v sebe zahrňuje aj estetickú informáciu, ktorá je vyjadrená ohraničeným množstvom poetických tróпов, z ktorých prevládajú **metafora, metonymia, kvalifikujúci prívlastok, prirovnanie** a i. Rovina poetickej realizácie sa v

pranostikách realizuje nielen v aspekte trópo-lexikálnom, ale aj eufonickom a syntaktickom aspekte.

Na základe vlastného poetického metajazyka pranostík, ktorý je určený vývinovo, časovo a sociálne, sme stanovili tri poetické typy pranostík. Obraznosť a princípy výstavby niektorých pranostík však dodnes nepodľahli procesu aktualizácie, takže sú súčasníkoví mnohokrát už významovo neprístupné.

Na záver konštatujeme, že hoci teória žánru je všeobecne zložitá, žiaľ, vo folkloristike dosiaľ vyčerpávajúco nedoriešená, domnievame sa, že

jedna zo schodných ciest pravdivo a čo najúplnejšie interpretovať a analyzovať podstatu ktoréhokoľvek žánru - je polyaspektový prístup. V prítomnej analýze sme použili dva z niekoľkých možných spôsobov-aspektov analýzy, ktoré sa ukázali ako plodné. Tak kompozično-jazyková interpretácia ako aj interpretácia sémantickej a poetickej štruktúry žánru pranostika umožnili spolu s ďalšími použitými v inej našej práci²⁷ vytvoriť celistvý obraz o atribútoch žánru, jeho existencii v kultúre a každodennom živote v minulosti aj dnes.

POZNÁMKY

- 1 PERMJAKOV, G.L.: K voprosu o strukture paremiologičeskogo fonda. In: Tipologičeskije issledovanija po folkloru. Moskva 1975, s. 247.
- 2 Pozri PEČIAR, Š. (red.): Slovník slovenského jazyka. 3. zv. Bratislava 1963, heslo.
- 3 Pozri MELICHERČÍK, A.: Slovenský folklór. In: Slovenská vlastivěda, II., Bratislava 1943, s. 322; - Pozri Československá vlastivěda III., Lidová kultura. Praha 1968, s. 288; PALKOVIČ, K.: Nářečový výskum. Bratislava 1974 (skriptá).
- 4 Pozri VLAŠÍN, Š. (red.): Slovník literární teorie. Praha 1977, s. 195.
- 5 Pozri Československá vlastivěda III., Lidová kultura. Praha 1986, s. 625.
- 6 TYLOR, A.: The Proverb. Hatboro (Pensylvania) 1931, Copenhagen 1962, s. 135.
- 7 JOLLES, A.: Einfache Formen. Halle/Saale 1930, 1956, citované podľa KANYÓ, Z.: Sprichwörter-Analyse einer einfachen Form. Ein Beitrag zur generativen Poetik. Budapest 1981, s. 75.
- 8 Tamže, s. 75.
- 9 PERMJAKOV, G.L.: c.d., s. 225.
- 10 BENEŠ, B.: O klasifikacii prognostičeskich pogovorok i primet o pogođe u zapadnych i južnych slavjan. In: Makedonski folklor, VII, 1974, č. 13, s. 30.
- 11 MLACEK, J.: Pranostiky a frazeológia. Slovenská reč, 46, 1982, č. 4, s. 206-212.
- 12 Tamže, s. 210.
- 13 KANYÓ, Z.: c.d., s. 90.
- 14 Tamže. V podstate ide o výhrady ku knižnej práci G. L. PERMJAKOVA: Ot pogovorki do skazki. Zаметki po obščej teorii kliše. Moskva 1970, z ktorej sme pri klasifikácii vychádzali.
- 15 LOTMAN, Ju.M.: Struktura chudožestvennogo texta. Moskva 1970, s. 31.
- 16 KRIKMANN, A.: Nekotoryje aspekty semantičeskogo neopredelennosti poslovic. In: Paremiologičeskij sbornik. Moskva 1978, s. 84.
- 17 MIKO, F.: Text a štýl. Bratislava 1970, s. 14.
- 18 PROFANTOVÁ, Z.: K poetike pranostík. Slov. Národop. 29, 1981, č. 4, s. 530.
- 19 KRIKMANN, A.: c.d., s. 90.
- 20 KRIKMANN, A.: Opyt objasnenija nekotorych semantičeskich mehanizmov poslovicy. In: Paremiologičeskije issledovanija, Moskva 1984, s. 147-177.
- 21 PROFANTOVÁ, Z.: c.d., s. 534.
- 22 LOTMAN, Ju.: c.d., s. 60.
- 23 HRABÁK, J.: Poetika. Praha 1973, s. 126.
- 24 KONRAD, N.: Étude sur la métaphore. Paris 1939, s. 79, cit. podľa: BURGHART, D.: Poslovicite kato obekt na izsledvane ot naukata za komunikacijata i ot semiotikata. In: Bălgarski folklor 6, 1980, č. 4, s. 35-52.
- 25 PROFANTOVÁ, Z.: c.d., 1981, s. 532.
- 26 KRIKMANN, A.: c.d., 1984, s. 532.
- 27 PROFANTOVÁ, Z.: Kultúrno-historické a súčasné spoločenské kontexty pranostík. Analýza a interpretácia žánru. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava 1987, s. 289.

Summary

The syntactic-language level and the level of poetic and semantic structure are among the aspects of the concrete analysis in the folklore genre of weather-lore. The syntactic-language view has not proved to be a decisive criterion for the definition of a genre, yet it has allowed the defining of several characteristic and distinctive features of the weather-lore sayings on the background of related paremiological genres and forms.

When defining the basic language features of a genre, it has appeared that in many cases they have been identical with the features of proverbs, while less with those sayings. What makes the weather-lore and other proverbial sayings different is their direct connection with concrete phenomena in nature and agriculture and with the concrete time allocation. The *concreteness* is expressed also in the composition-language structure, but, on the other hand, also the marks of the *universality* are being manifested here in the sense of nonpersonal character of the sayings and the generalized collection of the experience that the weather-lore formulates. Weather-lore pieces are marked by a closed syntactic structure. They are stable sentence units distinctive in symmetric coupling or in their tendency to have two parts. We can distinguish the simple and complex predicative groups in accordance with the simple and complex sayings. In weather-lore, constructive types occur and are expressed by the compound sentences of consequence or by a type of complex sentences with adverbial clauses of degree, cause, case, time or comparison. There are also adages of the conditional clause type. In both cases, the correlated conjunctions are characteristic of this type of the above-mentioned sayings. They are always put at the beginning of the clause and they show the nature of the phenomenon which is subsequently described. The course of the action, state of situation is expressed by a verb by means of the time category. The facts expressed in simple sayings, as well as the facts expressed in the initial part of a correlated saying, have a pronounced tendency to illustrate the actions as having just been occurred (*it is shining, snowing, singing, flowering* or simply *it is, it isn't, they are*, etc.), while the following part is always expressed in the future tense, largely the simple one, or, in connection with the auxiliary verb *to get, to be* which ensue from the prognostic nature of these sayings (e.g. *it will get warmer, it will get spoilt, it will be, it will not be*, etc.). Since they are characteristics of natural actions or phenomena, almost all the verbs are in the third person singular and also, the non-personal expressions are used - *will be rewarded, let us see* - which express states of the first person.

The sayings connected with agricultural activities, the so-called agro-technical terms, are expressed many times by present imperative, in the second person. It also means that not all sentences have a character of indication. Sentences of the imperative mood form one part of the group of sayings of the so-called agricultural terms. From the point of view of the types of verbs, the verbs of motion

and of those indicating the perception of the surrounding world, the object and non-object verbs or the conditional verbs are equally represented. A great amount of applications of the sensuous-objective and metaphoric verbs through actions, follows from the ample figurativeness of the genre.

Dependently upon the aim of impartation we subdivide the pieces of weather-lore into the *communicative classes*, whilst the *positive* sayings are prevailing.

In the case of weather-lore, morphological types occur as predicative groups - the *verbal, nominal and adverbial*.

As a decisive distinctive characteristic we set the *concreteness* - in the sense of a direct relation to the time issue. Regarding other indications, we think of a general tendency rather than an absolute effect. It bears upon their other features - *stability*, on the one hand and *variety*, on the other. The high level of *stability* is reached by the meaning and first of all by the rhyme whose function is primarily practical though. At the verbal realization of sayings a new formulation appears only rarely. The lexical composition and the stability of the form of individual components are rather stable.

The morphological changes within them are to be found only in those cases where they are result of constructional variability of the given piece of the weather-lore. Also, a rare case may occur when the changes of lexical composition, eventually, the changes in distribution of the components bring about a change of the meaning. In general, the tendency towards variation of sayings is weakened. Predominant is the assertion of indicative mood, the application of positive communicative classes and, almost entirely, the character of the analytical clichés. The theory of cliché, being beneficial especially in linguistic analysis, represents only one of the viewed angles of the paremiological material. In spite of the fact that the language structure is not decisively meaningful for the characteristics of the investigated genre, the present analysis has contributed to its more comprehensive characterization and revealed some complementary indications.

At the level of poetics and semantics, we can state that the pieces of weather-lore that are just like the proverbial statements in general are historically conventionalized marks when viewed as the language constituents, they are indications of an iconic, pictorial nature. The question of denotative indetermination is specified in weather-lore. The idea that the proverbial saying has the absolute sum of all of its meanings creating its interpretative potential, and the sum of its all *real* meanings which were manifest in its actualizations, so they cannot be mechanically applied to the weather-lore, as, in them, the *sum* would be considerably reduced. The weather-lore sayings are thematically defined and closed in context. But, in spite of that, it is not always possible to know the real meaning of the sayings, because in many cases, it is impossible to

exhaust the semantic potential adequately enough to amount to all its meanings. In contrast to the proverbs in which the man is confronted socially, in the weather-lore he is confronted with the natural forces that he, himself, has designated. The procedures of representation which can be traced back to mythological anthropomorphic presentations of reality, have been transformed over time. They are a manifestation of everyday experience and immediate aesthetic relation to the reality.

In weather-lore we can speak of a unity of related themes in the realizing of a saying's communication and representing a basis for the concrete text.

In case that the experience complex is insufficient, eventually, limited, we are often unable to decode the realized semantic of the saying. Therefore, the thematization of the experience complex is connected in this process with the realia, the material world depicted, for example, in the weather-lore sayings. The functional relations, i.e., the ties with the traditional way of life, with the imaginations, are realized in some way in the aesthetic substance of the folklore and substantiate its artistic structure. The mutual relations are dynamic categories and the changes of some of them influence the others.

As opposed to the proverbs where the man is confronted socially, in the weather-lore the man is confronted with the supra-personal natural forces which he designates. The relevance of the picture of nature in the folk oral literature changes with the growing knowledge and the natural motifs have different functions in individual genres. The nature reflected in the weather-lore had for a long time the initial function connected with magic and rooted in the mythologic, anthropomorphic depiction of the reality. However, the methods of depiction have been transformed with the lapse of time and are an expression of everyday experience and immediate aesthetic relation to the reality. Therefore at the weather-lore we may speak of a unity of theme.

As already mentioned, this unity created by natural motifs, is connected with the unified experience complex.

The theme, as an important differentiating category of the weather-lore genre, is being realized in its rich poetic apparatus. At this level we have divided the weather-lore sayings into three poetic types: 1. The type RR of the weather-lore sayings without metaphoric attributes where the saying's literal meaning of its constructive elements does not require re-interpretation.

2. The RP type of the weather-lore sayings which include the micro-metaphoric most numerous group where the saying contains the construction elements with the literal meaning along with the transferred meaning, requiring re-interpretation.

3. The PP type of weather-lore sayings which include the macro-metaphoric, rarely represented sayings, where each constructive element of a given saying requires re-interpretation.

On the basis of this specific analysis we came to the conclusion that the level of the poetic realization has been applied in the area of weather-lore in three aspects: the euphonic, the syntactic and the tropo-lexical where metaphor, metonymy, qualifying attributes and comparison prevail.

By means of the schematic presentation of the stages of the cognitive process, we have arrived at the conclusion that the information at the acceptational stage on the ontological level up to the resulting ontological level that follows, will attain the artistic informational quality "of the second order" (which pertains, in particular, to the second and third poetic type of weather-lore).

This artistic information is a result of a whole series of specific cognitive processes which include the knowledge of the reality, as well as the knowledge of the artistically significant form, the originality of expression.

Slovenský národopis

Vydáva Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 40, 1992, číslo 4
Vychádza štvrtročne.

Hlavný redaktor:
PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonné redaktorky:
PhDr. Lubica Chorváthová
PhDr. Zora Vanovičová

Typografia: Eva Koubeková

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Lubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., Doc. Emília Horváthová, DrSc., PhDr. Václav Hrníčko, PhDr. Josef Jančář, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka, CSc.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Cena 39,- Kčs (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Kčs.

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press, spol. s r.o., P.O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly review of Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 40, 1992, No 4

Editors: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 40, 1992, No 4

Rédacteurs: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 40, 1992, Nr.4

Redakteure: Milan Leščák, Lubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Cena: Kčs 39.—

MIČ 49 616